

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Om Sogne-Baadets Lösning og Hr. Professor Clausen Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baadets Lösning

Citation: Grundtvig, N. F. S.: "Om Sogne-Baadets Lösning og Hr. Professor Clausen Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baadets Lösning", i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Aarhus Universitet, Det Teologiske Fakultet. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1834_529-intro-shoot-idm76.pdf (tilgået 02. august 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen](#)

Grundtvigs kirkepolitiske kongstanke

Grundtvigs idé om sognebåndsløsning var en kirkepolitisk kongstanke, som han kæmpede for gennem næsten 30 år. En 'løsning' af sognebåndet vil sige en ophævelse af den fra gammel tid gældende regel, at ethvert medlem af kirken ikke alene var forpligtet til at betale tiende til sin lokale sognepræst, men også var bundet til præsten mht. både sakramenteforvaltning og konfirmation (jf. *Danske Lov*, 6-3-1). Ordet 'sognebånd' var Grundtvigs egen opfindelse. Som en sproglig parallel til ordet 'stavnsbånd' skulle det betegne "*Trældommen i det Aandelige*" (Grundtvig 1839, s. V).

Idéen om sognebåndsløsning opstod ikke ud af det blå, men som resultat af en række teologiske kampe i den danske statskirke i 1820'erne og 1830'erne. Kirken var på denne tid præget af modsætningen mellem på den ene side de moderne fornuftsprægede og bibelkritiske teologer, repræsenteret ved især stiftsprovst H.G. Clausen og hans søn professor H.N. Clausen, og på den anden side de gammeldags lutherske kristne som Grundtvig, der yndede at kalde sig selv "*Orthodoxerne*", dvs. de, der repræsenterede den rette kristne tro og lære (Grundtvig 1834a, s. 21). Mellem disse fløje var der en stor midtergruppe med J.P. Mynster og Jens Møller i spidsen. Dette midterparti bliver sjældent omtalt direkte i Grundtvigs tekster, men ofte var det dem, han appellerede til og søgte at overbevise, når han polemiserede imod clausenerne. Grundtvig var fortvivlet over H.G. og H.N. Clausens fremtrædende position i statskirken og den indflydelse, de havde i København. Især var han bekymret for den påvirkning, de kunne øve på den næste generation af præster i deres egenskab af undervisere på hhv. pastoralseminariet og universitetet. Grundtvig og de gammeldags kristne følte sig klemte i systemet: "de Lutherske Christnes Stilling i Stats-Kirken [synes] fortvivlet" (s. 15). De led under en tvang, som efter Grundtvigs opfattelse var "himmelraabende" (s. 10).

Med sit opsigtsvækkende skrift *Kirkens Gienmæle* havde Grundtvig i 1825 appelleret til øvrigheden om at udelukke H.N. Clausen af statskirken, fordi hans lære var i modstrid med den sande lutherske lære, se indledningen til *Kirkens Gienmæle*. Da han ikke fik støtte til det, men øvrigheden omvendt bakkede Clausen op i en injuriersag mod ham, begyndte Grundtvig i stedet at arbejde for religionsfrihed. Han ændrede dog løbende sit syn på, hvilken grad af frihed der burde gælde: Først plæderede han for fuld religionsfrihed for de gammeldags troende inden for statskirken, jf. skriftet *Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige* (1826, især s. 30-32). Dette udvidede han i årene efter til at omfatte frihed til at kunne forlade statskirken med ret til at danne frimenigheder for dem, der – som han selv – ville fastholde en kristendom baseret på statskirkens bekendelsesskrifter (især den apostolske trosbekendelse og *Den Augsburgske Bekendelse*), jf. artiklen "Om Religions-Frihed" (1827). Intet af dette ville øvrigheden tillade.

*I november 1831 ansøgte Grundtvig med støtte fra 155 tilhængere, heriblandt mange af de såkaldt 'vakte', om at få lov til at danne en fri menighed uden for statskirken, men fik afslag af kancelliet. Til gengæld fik han i marts 1832 ved kongelig resolution tilladelse til at holde aftensangsgudstjenester i Frederiks Tyske Kirke på Christianshavn (fra 1901: Christians Kirke), jf. indledningen til *Om den Clausenske Injurie-Sag*.

Situationen i begyndelsen af 1830'erne var altså den, at Grundtvig og hans tilhængere var tvunget til at blive i statskirken, og de begyndte nu at argumentere for 'samvittighedsfrihed' inden for statskirken, forstået både som frihed til religionsudøvelse for de forskellige grupper (menigheder) og som frihed for den enkelte til at følge sin samvittighed i trosspørgsmål. Det var i denne sammenhæng, at Grundtvig foreslog sognebåndsløsningen som et minimumskrav, altså at man ophævede sognetvangen og erstattede den med borgernes frihed til at søge formel tilknytning til en anden præst end deres egen. Tanken om sognebåndsløsning havde været formuleret af Grundtvig flere gange tidligere, første gang i *Om Religions-Frihed. (Tredie og sidste Stykke)* fra 1827, som blev undertrykt af censuren og først frigivet i 1866, dernæst i "[Anmeldelse af] Psalmer og aandelige Sange af *Thomas Kingo*" (1828), og endelig plæderede han for sognebåndsløsning som den bedste løsningsmodel for statskirkens problemer i *Om Daabs-Pagten* (1832). Fra da af blev sognebåndsløsningen et hovedpunkt for ham.

Det var altså den fortløbende strid med især H.N. Clausen i årene fra 1825 og frem, der blev den ydre anledning til, at Grundtvig afklarede sine kirkepolitiske tanker. Redegørelsen for hans principielle synspunkter kan dårligt skilles fra hans forskellige indlæg i kirkekampen i 1830'erne, hvorfor striden om dåbspagten fra 1832 kort må inddrages her.

En fortsættelse af polemikken om dåbspagten

I den lille pjece *Om Daabs-Pagten* fra 1832 havde Grundtvig i et opgør med de 'rationalistiske' præsters ændringer af dåbsritualet dels protesteret mod enhver ændring af dåbsritualet, sådan som det lød i 1783-revisionen af *Kirke-Ritualet* 1685, dels agiteret for, at man burde løse sognebåndet. Pjecen om dåbspagten gav anledning til en polemik mellem Grundtvig og professor H.N. Clausen i efteråret 1832. De to diskuterede

blandt andet, hvorvidt det var rimeligt at ændre forsagelsen ved dåben til at gælde forsagelse af synd og alt ondt i stedet for Djævelen som et personligt væsen, se indledningen til *Om Daabs-Pagten*.

I 1834 tog Grundtvig så spørgsmålet om sognebåndsløsning op igen. Anledningen var en kritisk udtalelse af H.N. Clausen i artiklen "Om Djævelen og Forsagelse af Djævelen" (Clausen 1834a), som senere samme år blev trykt som selvstændigt skrift under en let ændret titel (Clausen 1834b). Grundtvig havde insisteret på, at forsagelsen af Djævelen som personlig fjende hørte med til dåben, men dette fremstillede Clausen, som om Grundtvig dermed også havde påstået, at en forsagelse af synd og alt ondt omvendt ville være at betragte som en forvanskning af den kristne dåb, en ophævelse af den pagt, der indgås mellem gud og mennesker i dåben, og en ophævelse af kirkefællesskabet med forfædrene og den ægte kristne menighed (Clausen 1834b, s. 35). Grundtvig fandt denne fremstilling af hans synspunkt ganske urimelig. Han valgte at tage til genmæle med en ny pjece, ikke for at forsvare sig personligt, sagde han, men fordi han mente, at Clausens påstande kunne gøre 'borgerlig' skade, dvs. skade kampen for sognebåndsløsningen, som efter Grundtvigs mening måtte være, hvad "alle *Fredens* og *Samvittigheds-Frihedens* sande Venner" måtte ønske (Grundtvig 1834a, s. 5).

Debat med H.N. Clausen om sognebåndsløsning

Grundtvig: *Om Sogne-Baandets Lösning og Hr. Professor Clausen*

I pjecen *Om Sogne-Baandets Lösning og Hr. Professor Clausen* skitserede Grundtvig indledningsvis situationen i den danske statskirke med de to "modsatte Partier": På den ene side de gammeldags troende ('ortodokse'), der regnede statskirkens "tusindårige Daabs-Pagt" for afgørende for frelsen og ville blive den tro indtil døden, og på den andens side de nymodens, der ville afskaffe den gamle dåb og oprette en "Splinter-Ny, der, som saadan, selv beviiste sin *Uægthed*" (Grundtvig 1834a, s. 6, 21). Det store praktiske spørgsmål for statskirken var nu: Skulle den verdslige øvrighed tage parti i sagen og lade det ene parti tvinge det andet til at følge dets forskrifter, eller måtte begge partier have lov til at følge deres tro og overbevisning og i øvrigt lade hinanden være i fred? (s. 6). Grundtvig udtrykte sin tillid til, at den danske regering ville gå *middelvejen* og altså sørge for, at begge parter kunne blive tilfredse. Grundtvig var blevet inspireret til denne pragmatiske tilgang til kirkelige forhold under sine tre sommerophold i England i årene 1829-1831. Erfaringerne fra England havde lært ham, "at den bedste Middel-Vei en Regiering kan gaae i Kirke-Sager er at gaae udenom dem" (s. 8). Efter Englandsopholdene havde Grundtvig udviklet den opfattelse, at statskirken var en rent 'borgerlig' indretning. Statskirken var ikke identisk med den sande kristne kirke, men en samfundsmæssig ordning af den bestående kirkes forhold, en juridisk-økonomisk ramme om folkets kirkelige liv. Læs mere om Grundtvig og England hos Grell 1992 og i indledningen til *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, afsnittet "Engelske forhold".

Argumenter for sognebåndsløsning

Den gyldne middelvej kunne efter Grundtvigs mening findes ved en ophævelse af sognebåndet. Det var den bedste og fredeligste udvej af problemerne. Sognebåndsløsningen kunne gøre situationen i statskirken tålelig og give større religiøs frihed (s. 9). I sin argumentation for sognebåndsløsningen brugte han det billede, at statskirken havde fået en fortvivlet sygdom, nemlig tvang i trosspørgsmål, og sognebåndsløsningen var det bedste lægemiddel (s. 11). Ophævelsen af sognebåndet var et let og simpelt middel, hvormed al tvang og forbitrelse kunne ophøre, og liberalitet og videnskabelig frihed blive mulig uden forulempelse af andre (s. 16). Grundtvig søgte desuden at overbevise om, at forslaget om sognebåndsløsning var ganske harmløst: Det kostede ingenting, det kunne ikke skade nogen, det var en "en uskyldig og let iværksættelig Ting" (s. 11). Desuden anførte han det gode argument for at indføre sognebåndsløsningen, at den *de facto* allerede var halvt indført i København. Det var nemlig blevet sædvane i København at gøre undtagelser fra sognetvangen mht. nadver og konfirmation (jf. Kolderup-Rosenvinge 1838-1840, § 32.2, s. 69). At løsne sognebåndet på nogle punkter var altså ikke fremmed. Grundtvigs ønske var blot, at også dåben blev sat fri i København, og at den københavnske praksis blev udbredt til hele riget (s. 11).

Endelig forsøgte Grundtvig at foregribe den indvending, som angik de økonomiske forhold. På Grundtvigs tid

betalte man udover tiende til landsbypræsten eller såkaldte 'præstepenge' til bypræsten også engangsbeløb for de kirkelige handlinger (såkaldte 'accidenser'), og ville sognebåndsløsningen nu ikke skabe rod i de økonomiske forhold? Som løsning på dette, foreslog Grundtvig, at en familie, der valgte at lade sit barn døbe uden sogns stadig kunne forpligtes til at betale til det lokale sogn, når hændelsen skulle indføres i kirkebogen (s. 11).

Polemik mod H.N. Clausen

I sin pjece fremførte Grundtvig også en del polemik mod Clausen og hans fæller, som han omtalte som 'naturalister' (tilhængere af fornuftstro og rationalisme), eller "De, der synes bedst om det attende Aarhundredes Oplysning" (s. 14, 21). Grundtvig kritiserede bl.a. clausenernes omgang med den præstelige 'samvittighedsfrihed' (trofrihed). De benyttede den til at afskaffe og udrydde det, de opfattede som overtro og fanatisme, og det havde efter Grundtvigs opfattelse ikke meget med frihed at gøre, men lignede snarere "Pave-Magt" (s. 13), jf. Grundtvigs kritik af Clausen i *Kirkens Gienmæle* for at ville indføre et eksegetisk pavedømme. Grundtvig protesterede vedholdende imod en hierarkisk kirke, hvor de lærde forbeholdt sig ret til at diktere, hvad der var den rette skriftfortolkning og den rette tro (s. 12 f.). Sognebåndsløsningen skulle sikre gammeldags kristne og lægfolk mod de lærdes hierarkiske bestræbelser.

Mht. til præsteuddannelsen på universitet fandt Grundtvig det problematisk, at teologien "udelukkende" var i rationalisternes vold (Grundtvig overdriber dog her, idet også mere moderate skriftteologer som Jens Møller og C.T. Engelstoft var repræsenteret på universitet). Efter Grundtvigs mening burde regeringen også på universitetet sørge for ligevægt med repræsentation af begge partier (s. 15). På dette punkt havde Grundtvig flyttet sig siden *Kirkens Gienmæle*. I 1825 ville han som nævnt have Clausen ekskluderet fra statskirken og dermed fjernet fra universitetet, men nu havde han indset, at han tog fejl. Clausen var ikke et problem i sig selv, når blot de studerende ikke var bundne til ham, og menighederne ikke var bundne til de præster, han havde uddannet.

Grundtvig kritiserede også Clausens bevismåde. Han fordrejede tingene, når han per automatik fremstillede Grundtvig som tilhænger af "*Mørke, Overtro og Aands-Tvang*" (s. 17). Det var jo netop det modsatte, Grundtvig kæmpede for, nemlig den principielle åndsfrihed. Grundtvig understregede, at den sande oplysning om åndelige ting ikke lod sig påtvinge - og da allermindst ved verdslig magt. Det var en 'muhamedansk' opfattelse, at sand gudsdyrkelse kunne indføres med sværdet (s. 20). Troen måtte erkendes for, hvad den er: "en *fri Sag*", hvis ytringer må være frie som den (s. 23).

*Grundtvig var ikke bedre end Clausen, når det kom til at fordreje synspunkterne. Det er fx en stærkt polemisk overdrivelse, når han skriver, at Clausen mente, at de gammeldags kristne skulle "henrettes eller benaades med Tugt-Huset", hvis de holdt fast i deres dåbspagt (s. 21).

Til sidst i pjecen slog Grundtvig et sidste slag for frihed under forudsætning af sognebåndsløsning: Når sognebåndet var løst, kunne regeringen tilstå sine præster den dogmatiske og liturgiske frihed, de behøvede for at kunne virke med liv og lyst (s. 15 f.). Han understregede, at friheden gjaldt begge partier og påpegede, at han selv - med undtagelse af *Kirkens Gienmæle* - havde "undt alle mine Medborgere, troende eller vantroe, den samme Frihed, jeg selv vilde nyde" (s. 24).

H.N. Clausens forbehold over for idéen

Selv om Grundtvig havde udæsket Clausen og forlangt, at han forsvarede sine påstande, svarede Clausen ikke direkte på bogen om sognebåndsløsning. Han tog dog spørgsmålet op i slutningen af en anmeldelse af W.F. Engelbreths indlæg i debatten om djævelforsagelsen (Clausen 1834c). Clausen medgav indledningsvis Grundtvig, at forslaget om sognebåndsløsning havde "noget Anbefalende ved første Øiekast", idet det handlede om frihed og lighed, men sagen kunne ved en grundigere undersøgelse komme til at tage sig anderledes ud (Clausen 1834c, s. 392). Clausen mente, at de, der talte for sognebåndsløsning, havde taget for letsindigt på spørgsmålet, og han ønskede, at en sagkyndig mand ville foretage en undersøgelse af, hvilke konsekvenser sognebåndsløsningen ville få for både kirkevæsenet, skolevæsenet og samfundslivet. Clausen forventede nemlig, at sognebåndsløsningen ville få omfattende følger, ja han frygtede ligefrem, at den ville medføre en form for 'samfundsopløsning' (s. 393). Clausen opfattede med andre ord Grundtvigs forslag som revolutionært.

Clausen mente desuden, at uenigheden om brugen af Djævelens navn var for lille en sag til at foranledige en opløsning af sognestrukturerne. Som belæg for at det måtte være muligt at leve med uenighed i dette

spørgsmål, anførte han *Confessio Augustana*, artikel 7, som siger, at det er muligt at være kirke sammen, når blot man samstemmer om evangeliets lære og sakramenternes forvaltning. Det er ikke nødvendigt at være enige om de af mennesker anordnede kirkeskikke, og efter Clausens opfattelse hørte forsagelsen altså ikke til sakramentet, men til kirkeskikkene (s. 393 f.). Clausen mente desuden, at det var for tidligt at opgive at finde en løsning på uenighederne om liturgien. Regeringen havde netop i 1834, ved et kancellicirkulære af 26. april, på baggrund af debatten om dåbspagten besluttet at indhente betænkninger hos landets biskopper om eventuelle forandringer i ritual- og alterbog, og man måtte se, om man ikke kunne nå frem til en overenskomst, til "en Gjenoprettelse af Fred og Enighed" (s. 394).

Endelig var Clausen bange for, at sognebåndsløsningen ville forrykke "det naturlige Forhold" mellem præst og menighed (s. 394). Menigheden ville få en "Tvangsret" over præsten, hvilket ville svække agtelsen for præsten og eftergiveness hos menigheden. Præsten var Kristi og kirkens tjener – ikke menighedens.

Grundtvigs replik: "Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baandets Lösning"

Grundtvig tog til genmæle mod H.N. Clausen 14. december 1834 med artiklen "Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baandets Lösning". Han mente, at Clausen (igen) havde fordrejet fremstillingen af sognebåndsløsningen. Det var urimeligt at opfatte forslaget som en af samtidens "mange *revolutionære* og *jakobinske* Grillen sigtende til at vende op og ned paa hele det Borgerlige Selskab [dvs. samfundet]", og Grundtvig var ikke den "fredsforstyrrende Demagog", han blev fremstillet som (Grundtvig 1834c, sp. 835). At Clausen mente, at sognebåndsløsningen ville medføre en opløsning af kirkesamfundet, fandt Grundtvig "uhyre latterligt" (sp. 836).

I artiklen svor Grundtvig, at han ville forfægte forslaget om sognebåndsløsning "til det Yderste" (sp. 835). Igen insisterede han på, at, når nadver og konfirmation var sat fri i København, blev man også nødt til at sætte dåben fri. Dåb og konfirmation hang jo uadskilleligt sammen, argumenterede han. Konfirmation var dåbsoplæring, og det var den ved dåben oprettede pagt, man ved konfirmationen blev bekræftet i; derfor måtte dåbspagten være "een og den samme ved begge Handlinger" (sp. 837), og derfor burde sognebørnene være frit stillet mht. både dåben og bekræftelsen (konfirmationen). H.N. Clausen gik ind for, at præsterne skulle have lov til at følge deres overbevisning (den såkaldte 'præstefrihed'). Til det spurgte Grundtvig nu: "Hvorledes skal [...] Præsterne faae Lov dertil, uden at Sogne-Folkene [dvs. sognebørnene] ogsaa fik Lov til at følge deres og selv raade for [dvs. bestemme], hos hvilken Præst de vilde lade døbe?" (sp. 837). Grundtvig krævede fortsat, at trosfriheden måtte gælde for både præst og menighed: Præstefriheden måtte gå hånd i hånd med folkets ret til sognebåndsløsning (en nærmere gennemgang af Grundtvigs syn på præstefriheden findes hos Lyby 1993).

For Grundtvig gjaldt det, som nævnt, ikke kun om at frisætte dåben i København, men også om at udstrække den københavnske trosfrihed til hele landet (sp. 839). Han var dog klar over, at det var et lidt mere vanskeligt forehavende. Sognebåndsløsning uden for København var jo noget helt nyt. Behovet for en ophævelse af sognebåndet virkede umiddelbart ikke så stort på landet, fordi de religiøse modsætninger ikke var så stærke som i hovedstaden, men, sagde Grundtvig: "ogsaa Bønder har en Sjæl, de skal gjøre Regnskab for" (sp. 839). Var man på landet uheldig at være bundet til en præst af det modsatte 'parti', da var man "tredobbelt ilde faren" (sp. 839), da man jo i så fald var bundet ved dåb, konfirmation og nadver. Selv om problemerne med teologiske uenigheder ikke syntes så påtrængende på landet, skulle sognebåndsløsningen altså også gennemføres dér. Det gjaldt i hele det danske rige, at båndet mellem en præst og hans menighed kun var af det gode, når det byggede på frivillighed.

*Når Grundtvig taler om, at der ikke var store religiøse modsætninger på landet, tænker han formentlig på modsætningen mellem rationalister og gammeldags troende. I mange landsogne fandtes der imidlertid en stærk modsætning mellem de vakte lægfolk og de almindelige sognefolk, se Rasmussen 2016.

Også i replikken til Clausen var Grundtvig inde på det økonomiske spørgsmål. Mange var bange for, at sognebørn ikke ville betale tiende i bopæls sognet, hvis de havde løst sognebånd til en anden præst. Til det svarede Grundtvig, at statskirken tværtimod var nødt til at indføre sognebåndsløsning, hvis sognebørnene stadig skulle betale deres tiende og præstepenge *med glæde*; det gav kun mening for folk at betale til kirken, hvis de kunne vælge deres egen sjælesørger. Efter Grundtvigs mening hastede det:

hvor Sogne-Baandet ikke *snart* løses, vil det snart blive for silde, thi jo *alvorligere* Præsterne under de nærværende [dvs. nuværende] Omstændigheder tage sig af deres Embede, des utaaeligere vil Stats-Kirken synes, ikke fordi den, men fordi Sogne-Baandet er utaaeligt, hvor de religiøse Anskuelser er blevet hinanden modsatte og Sogne-Præsterne stræbe at paatvinge deres Sogne-Folk [dvs. sognebørn] sin (sp. 843).

Grundtvig afsluttede med et varsel: "Man kan derfor vel foragte mit Raad, men Man vil sikkert komme til at

Den videre debat om sognebåndsløsning

Om Sogne-Baadets Lösning og replikken "Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baadets Lösning" var Grundtvigs kortfattede svar til H.N. Clausen specifikt om sognebåndsløsning. Mere udførlige tanker om de statskirkelige forhold udviklede han i skriftet *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet* fra samme år (den udkom mellem de to tekster om sognebåndet, den 2. juli 1834, se indledningen).

Grundtvig vedblev sammen med J.C. Lindberg og de vakte at kæmpe for sognebåndsløsning mange år fremover. Emnet blev forsøgt bragt op ved stænderforsamlingen i Roskilde flere gange. I 1838 lykkedes det blandt andre Lindberg at få et andragende om sognefrihed behandlet ved stænderforsamlingen (i alt indkom der syv henvendelser vedr. kirkelig frihed, jf. Rasmussen 1999, s. 206). Stemningen var umiddelbart positiv, og man nedsatte en komité med biskop J.P. Mynster som formand til at behandle spørgsmålet. Tilslutningen til forslaget forduftede imidlertid undervejs, og forslaget endte med at blive nedstemt, hvilket Grundtvig og hans fæller gav Mynster skylden for. I 1840 fik Grundtvig W.F. Treschow til at tage spørgsmålet om sognebåndsløsning op på stænderforsamlingen, men igen uden det store held, se indledningen til "[Andragende vedrørende sognebaandets løsning, oplæst af etatsraad Treschow paa stændermødet i Roskilde 23/7]". Først i 1855 blev loven om sognebåndsløsning vedtaget.

*Udførlige gennemgange af den årelange debat om sognebåndsløsning og præstefrihed findes hos bl.a. Lyby 1993 og Rasmussen 2009, s. 159-167; om behandlingen af spørgsmålet på stænderforsamlingerne, se Jensen 1934, bind 2, s. 566-570, og Glædemark 1948, s. 44-49; om Lindbergs ihærdige kamp for sognebåndsløsning, se Baagø 1958, s. 292-317; om Mynsters rolle i sagen, se Rasmussen 1999, s. 206-216.

Debatten med H.N. Clausen om forskellige kirkelige emner fortsatte i 1834 med teksterne "Daab og Synds-Forladelse", "Om Lögnens Fader" og "Vor Kirke-Lære om den Hellige Skrift".

Anvendt litteratur

- Baagø, Kaj (1958) *Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe*. København
- Clausen, H.N. (1834a) "Tillægsbetragtninger: Om Djævelen og Forsagelse af Djævelen" i *Maanedsskrift for Litteratur*, bind 11, s. 23-61. København
- Clausen, H.N. (1834b) *Om Djævelen og Forsagelsen af Djævelen ved Daaben. Betragtninger, anbefalede til tænksomme og retsindige Christnes Overveelse*. København
- Clausen, H.N. (1834c) "[Anmeldelse af] Sendebrev til Dr. Professor Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Djævelen og Forsagelsen af Djævelen ved Daaben" i *Maanedsskrift for Litteratur*, bind 12, s. 361-395. København
- *Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual* (1685). København
- Engelbreth, W.F. (1834) *Sendebrev til Højærværdige Hr. Dr. theol. Prof. Clausen, i Anledning af hans Afhandling om Djævelen og Forsagelsen af Djævelen ved Daaben*. København
- Glædemark, H.J.H. (1948), *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig studie*. København
- Grell, Helge (1992) *England og Grundtvig. Grundtvigs møde med England og dets betydning for hans forfatterskab*. Aarhus
- Grundtvig, N.F.S. (1826) *Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1832) *Om Daabs-Pagten. I Anledning af S. T. Hr. Stiftsprovst Clausens Barne-Daab og offentlige Erklæring*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1834a) *Om Sogne-Baadets Lösning og Hr. Professor Clausen*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1834b) *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1834c) "Professor Clausens Kneps ad Sogne-Baadets Lösning" i *Den Nordiske Kirke-Tidende, et Uge-Skrift for Kirken og Skolen*, nr. 50, sp. [833]-843. København
- Grundtvig, N.F.S. (1839) *Tale til Folkeraadet om dansk Kirkefrihed savnet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig*. København
- Jensen, Hans (1931-1934) *De danske Stænderforsamlingers Historie*, bind 1-2. København
- *Kirke-Ritualet 1685*, se *Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual* (1685)
- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A. (1838-1840) *Grundrids af den danske Kirkeret. Til Brug ved Forelæsninger*. København
- Lyby, Thorkild C. (1993) "Grundtvigs tanker om præstefrihed - og grundtvigianernes" i *Ordet, kirken og*

- kulturen. Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balling*, s. 214-235. Aarhus
- Pedersen, Johannes (1956) "Om djævforsagelsen ved daaben. Jac. Chr. Lindberg mod H.G. Clausen" i *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 19. årg., s. 93-114. København
  - Rasmussen, Jens (1999) *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*. Odense
  - Rasmussen, Jens (2009) *Religionstolerance og Religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*. Odense
  - Rasmussen, Jens (2016) *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsforsamlinger (1800-1840)*. Odense